
PRILOG POZNAVANJU MUNICIPALITETA RIDERA

A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE MUNICIPALITY OF RIDER

Na temelju postojeće natpisne građe, od koje je najvažniji natpis Tita Flavija Agrikole nađen u Saloni, raspravlja se o vremenu u kojem je *Rider* stekao municipalni status. Epigrafska analiza pokazuje da je taj status *Rider* sigurno posjedovao u prvoj polovici 2. stoljeća, a mogao ga je steći najranije u doba Flavijevaca.

Ključne riječi: *Rider, Titus Flavius Agricola, dispunctor municipii Ridentarum, legio X Gemina pia fidelis, Aurelius Verus, Venus Victrix Parthica, Decimus Antonius Proculus.*

Based on existing inscription material, from which the most important inscription is that of Titus Flavius Agricola found in Salona, this article discusses the period in which *Rider* gained municipal status. An epigraphic analysis shows that *Rider* certainly possessed this status in the first half of the second century A. D., and could have acquired the status no sooner than in the Flavian period.

Keywords: *Rider, Titus Flavius Agricola, dispunctor municipii Ridentarum, legio X Gemina pia fidelis, Aurelius Verus, Venus Victrix Parthica, Decimus Antonius Proculus.*

Slika 1. Pogled na selo Danilo Gornje s Gradine

Figure 1. View of the Danilo Gornje settlement from Gradina

foto / photo: I. Glavaš

Rider, ubiciran u Danilo Gornje kod Šibenika, (Sl. 1.) pripada nizu naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji kojima je vrijeme stjecanja municipaliteta određeno samo okvirno bilo da je to zbog pomanjkanja izvorne građe ili zbog činjenice da se izvorna epigrafska građa odnosi na razdoblje 2. stoljeća pa se autori iz opreza izbjegavaju izjasniti.¹ Zagovornici klaudivijske konstitucije su Mate Suić² i prvi istraživač antičkog Ridera Duje Rendić Miočević.³ Geza Alföldy na dva mjesta opširnije piše o Rideru: u djelu koje daje opću sliku stanovništva i društva rimske provincije Dalmacije i u članku u PWRE-u gdje donosi sintezu o Rideru koja je temelj za poznavanje događaja i strukture ovog prostora.⁴ Alföldy se o municipalitetu Ridera izjašnjava sljedećom rečenicom: "Das Municipium wurde unter den Flaviern oder vielleicht unter

Rider, located in Danilo Gornje near Šibenik (Fig. 1), belongs to a series of settlements in the Roman province of Dalmatia, where the period of acquiring municipality status has been determined only approximately, either due to a lack of original sources or due to the fact that the original epigraphic material covers the period of the second century, hence the authors avoid making definitive conclusions.¹ The proponents of the Claudian Constitution are Mate Suić² and the first researcher into ancient Rider, Duje Rendić Miočević.³ Geza Alföldy writes about Rider in two places in a paper that gives a general picture of the population and society of the Roman province of Dalmatia and in an article in PWRE where he presents a synthesis of Rider which is the basis for understanding the events and structures of this area.⁴ Alföldy speaks of the Rider municipality in the following sentence: "das Municipium wurde unter den Flaviern oder unter vielleicht Hadrian gegründet."⁵ John Wilkes holds that Rider is possibly a

1 Ovdje se neće dati osvrt na radove svih autora koji su pisali o Rideru jer to nije namjera ovog članka. Opsežna bibliografija o Rideru nalazi se u radu Marina Zaninovića (M. Zaninović, 1998, 125).

2 Nažalost bez obrazloženja (M. Suić, 1976, 36).

3 D. Rendić Miočević, 1989b, 880.

4 G. Alföldy, 1965, 97-98; 1968, col. 1207-1214.

1 Here I will not provide an overview of the works of all authors who wrote on Rider because that is not the intention of this paper. An extensive bibliography on Rider is found in the work of Marin Zaninović (M. Zaninović, 1998, 125).

2 Unfortunately without explanation (M. Suić, 1976, 36).

3 D. Rendić Miočević, 1989b, 880.

4 G. Alföldy, 1965, 97-98; 1968, col. 1207-1214.

5 G. Alföldy, 1965, 97.

Hadrian gegründet“.⁵ John Wilkes drži Rider mogućim flavijevskim municipijem,⁶ a Marin Zaninović je autor koji se izravno izjasnio u prilog flavijejske konstitucije.⁷ Zaninović u svom radu Rider prvi put uklapa u širi povijesno-politički kontekst zbivanja u rimskoj provinciji Dalmaciji u drugoj polovini 1. stoljeća. Autor temeljem dotadašnjih istraživanja, kojima je i sam bio sudionikom, obrazlaže topografiju predrimskog i rimskog Ridera te donosi i analizira popis ridentinskih dužnosnika.⁸ Osnovna autorova teza može se svesti na sljedeću tvrdnju: “Proces urbanizacije i demilitarizacije koja se praktički zbilja pod Vespazijanom, tj. odlazak XI. legije u čijoj je jurisdikciji bio veći dio ovoga područja, te nešto prije i VII. legije, učinili su da je i Rider dobio odgovarajući status u Vespazijanovoj politici prema našim krajevima.”⁹ Nakon gore navedenih starijih radova, tek se u novije vrijeme pojavio rad Alke Domić Kunić i Ivana Radman-Livaje koji se u okviru rasprave o mramornoj urni u slučajnom nalažu iz Danila Gornjeg iz 2002. godine, šire dotiče pitanja municipaliteta Ridera.¹⁰ Ovdje će se analizom natpisne građe pokušati ukazati na neke dosad neuočene detalje koji će nam pomoći precizirati vrijeme stjecanja municipaliteta Ridera.

U Saloni, u blizini amfiteatra (zapadna nekropola), pronađen je natpis Tita Flavija Agrikole kvinkvenalnog duovira i dispunktora riderskog municipija:¹¹

T(ito) Flavio / T(iti) f(ilio) Tro(mentina) / Agricolae / decur(ioni) col(oniae) Sal(onitanae) / aedili Ilvir(o) iure / dic(undo) dec(urioni) col(oniae) Aequi/tatis Ilvir(o) q(uin) q(uennali) disp(unctori) / municipi(i) Riditar(um) / praef(ecto) et patron(o) coll(egii) / fabr(um) ob merita eius coll(egium) / fabr(um) ex aere conlato / curator(i) rei pub(licae) Splonis/{s} tarum trib(uno) leg(ionis) X G(eminae) P(iae) F(idelis) (Sl. 2).

Počasni natpis zaslužnom patronu u Saloni postavlja udruženje obrtnika (*collegium fabrum*). U naravi radi se o bazi statue, koja je na drugoj strani imala još jedan natpis što ga je svom prefektu, patronu i uglednom salonitanskom građaninu Titu Vetiju Augustalu postavilo isto udruženje obrtnika.¹²

Bogati *cursus honorum* Tita Flavija Agrikole počinje članstvom u dekurionskom vijeću kolonije Salone, značajnim častima u koloniji Ekvum (dekurion, edil i duovir) koja

Flavian municipium,⁶ while Marin Zaninović is an author who directly supports the Flavian Constitution.⁷ In his work, Zaninović for the first time places Rider into a broader historical and political context of events within the Roman province of Dalmatia in the second half of the first century. Based on previous research, in which the author himself participated, he explains the topography of the pre-Roman and Roman Rider, and in addition presents and analyses a list of *Riditarum* officials.⁸ The basis of the author's thesis can be summarised in the following statement: “The process of urbanisation and demilitarisation that practically occurred under Vespasian, i.e. the departure of the Legion XI in whose jurisdiction was the greater part of this area, and somewhat earlier the Legion VII, meant that Rider also received appropriate status in Vespasian's policy toward our regions.”⁹ Following the above older works, only recently the work of Alka Domić Kunić and Ivan Radman-Livaja has appeared, which in the debate on the marble urn as an incidental findings from Danilo Gornje in 2002, expands on the issue of the municipality of Rider.¹⁰ Here, by analysing the epitaph materials, I will endeavour to point out some of the previously identified details which will help us precisely specify the time Rider acquired the status of a municipality.

In Salona, near the amphitheatre (western necropolis), an inscription of Titus Flavius Agricola the duumvir quinquennalis and the dispunctor of the Rider municipium was found:¹¹

T(ito) Flavio / T(iti) f(ilio) Tro(mentina) / Agricolae / decur(ioni) col(oniae) Sal(onitanae) / aedili Ilvir(o) iure / dic(undo) dec(urioni) col(oniae) Aequi/tatis Ilvir(o) q(uin) q(uennali) disp(unctori) / municipi(i) Riditar(um) / praef(ecto) et patron(o) coll(egii) / fabr(um) ob merita eius coll(egium) / fabr(um) ex aere conlato / curator(i) rei pub(licae) Splonis/{s} tarum trib(uno) leg(ionis) X G(eminae) P(iae) F(idelis) (Fig. 2).

The honorary inscription to the worthy patron in Salona was erected by the association of craftsmen (*collegium fabrum*). It actually relates to the base of a statue, which on its other side has another inscription erected by the same association of craftsmen to their prefect, patron and respectable Salonite citizen, Titus Vettius Augustalis.¹²

5 G. Alföldy, 1965, 97.

6 J. Wilkes, 1969, 111, 290.

7 M. Zaninović, 1998, 125-126.

8 Višegodišnje istraživanje Arheološkog instituta Filozofskog fakulteta u Zagrebu na lokalitetu Šematorij u Danilu Gornjem sredinom 20. stoljeća odvijalo se pod vodstvom Duje Rendića Miočevića.

9 M. Zaninović, 1998, 126.

10 A. Domić Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 70-77.

11 CIL III, 2026. Spomenik se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Padovi.

12 *T(ito) Vettio / Augustali / decur(ioni) / colon(iae) Salon(itanae) / quaestori / aedili Ilvir(o) / iure dic(undo) praef(ecto) / et patrono coll(egii) / fabr(um) ob merita / eius coll(egium) fabr(um) / ex aere conlato (CIL III, 2087; EDH (HD054750)).*

6 J. Wilkes, 1969, 111, 290.

7 M. Zaninović, 1998, 125-126.

8 Numerous years of research by the Archaeological Institute at the Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences undertaken at the Šematorij site in Danilo Gornje during the mid-20th century took place under the leadership of Duje Rendića Miočevića.

9 M. Zaninović, 1998, 126.

10 A. Domić Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 70-77.

11 CIL III, 2026. The monument today is found in the Padua Museum of Archaeology.

12 *T(ito) Vettio / Augustali / decur(ioni) / colon(iae) Salon(itanae) / quaestori / aedili Ilvir(o) / iure dic(undo) praef(ecto) / et patrono coll(egii) / fabr(um) ob merita / eius coll(egium) fabr(um) / ex aere conlato (CIL III, 2087; EDH (HD054750)).*

T · F L A V I O
 T · F I L · T R O ·
 A G R I C O L A E
 D E C V R · C O L · S A L ·
 5 A E D I L I · II V I R · I V R E
 D I C · D E C · C O L · A E Q V I
 T A T I S · II V I R · QQ · D I S P ·
 M V N I C I P I · R I D I T A R ·
 P R A E F · E T · P A T R O N · C O L L ·
 10 F A B R · O B M E R I T A E I V S C O L L
 F A B R · E X A E R E C O N L A T O
 C V R A T O R I R E I P V B · S P L O N I S *sic*
 S T A R V M · T R I B · L E G · X · G · P · F ·

je možda njegovo rodno mjesto¹³ i naposljetku dužnošću kvinkvenalnog duovira i dispunktora (revizora financijskog poslovanja) municipija Rider. Dužnost administrativno-financijskog nadzora (*curator rei publicae*) Splonuma i tribunat u X. legiji Gemini naknadno su dodane na spomenik. Ovo se može objasniti postizanjem viteškog statusa Tita Flavija Agrikole jer su kuratori u početku imenovani u pravilu iz redova senatora i vitezova, a viteški cenzus je osnova za tribunat u legiji (*tribunus angusticlavius*).¹⁴

Legio X Gemina dobila je 89. godine počasnu titulu *pia fidelis Domitiana* za sudjelovanje u slamanju pobune koju je protiv Domicijana vodio namjesnik Germanije Superior Lucije Antonije Saturnin.¹⁵ Titula *pia fidelis Domitiana* podijeljena je tada vojsci Germanije Inferior u cijelosti (legije, augziljarne jedinice i flota).¹⁶ Nakon što je rimski Senat proglasio *damnatio memoriae* protiv Domicijana 96. godine, otpada epitet *Domitiana*.¹⁷ Vremensko razdoblje u kojem je legija nosila titulu *Domitiana* kratko je nakon čega je uslijedilo sustavno brisanje uspomene na cara sa svih javnih spomenika i dokumenata, tako da se sačuvao svega jedan siguran natpis legije s tim epitetom.¹⁸

Slika 2. Preslik natpisa Tita Flavija Agrikole (CIL III 2026).

Figure 2. A copy of the inscription of Titus Flavius Agricola (CIL III 2026).

The rich *cursus honorum* of Titus Flavius Agricola begins with membership in the decurion Council of the Salona colony, significant honours in the colony of Aequum (decurio, aedile and duumvir), which is perhaps his birthplace¹³ and finally the duty of a quinquennial duumvir and dispunctor (auditor of business affairs) in the municipium Rider. The duty of administrative and financial control (*curator rei publicae*) of Splonum and tribunate in the Legio X Gemina were subsequently added to the monument. This can be explained by Titus Flavius Agricola achieving knighthood status because curators initially as a rule were appointed from the ranks of senators and knights, with knighthood census the basis for the tribunate in the legion (*tribunus angusticlavius*).¹⁴

In the year 89, *Legio X Gemina* received the honorary title of *pia fidelis Domitiana* for participating in crushing the mutiny led against Domitian by the governor of Germania, Superior Lucius Antonius Saturninus.¹⁵ The honorary title *pia fidelis Domitiana* is given then to the complete army of Germania Inferior (legions, auxiliary units and the fleet).¹⁶ After the Roman Senate declared *damnatio memoriae* against Domitian in the year 96, the epithet *Domitiana* was discarded.¹⁷ The time frame in which the legion held the title *Domitiana* was only brief after which followed the systematic erasure of recollection of the emperor from all public monuments and documents, resulting in the preservation of only one sure inscription of the legion with this epithet.¹⁸

The formerly mentioned Salonite inscription of Titus Flavius Agricola is neat and fully preserved. In the transcription of the inscription, there are no traces of the existence of the glyph "D" in CIL after the epithet *pia fidelis*, hence this eliminates the possibility that the inscription was created during the reign of Domitian, and that it subsequently suffered a condemnation of recollection. Thus, the peak of Titus Flavius Agricola's career could in no way have happened during the time of Domitian but instead at a time after this period. Other honours of Titus Flavius Agricola will help to

13 M. Glavičić, 2002, 170.

14 F. Abbott – A. Johnson, 1926, 91. U radu Alke Domic Kunić i Ivana Radman-Livaje *cursus honorum* Tita Flavija Agrikole tretira se inverzno počevši od legijskog tribunata (A. Domic Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 75).

15 Suet. Dom. 6, 2.

16 Vidi o tome: P. Holder, 1999, 237-250.

17 Suet. Dom. 23, 1; E. Ritterling, 1925, col. 1690.

18 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Her(culi) Sax(ano) Sex(tus) / Donnius / Vindex / (centurio) leg(ionis) / X G(eminiae) P(iae) F(idelis) D(omitiana) et / commilitones v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)* (CIL XIII, 7717). Restitucija drugog natpisa, na kojem legio X Gemina također nosi titulu *Domitiana*, iz Nomentuma u Laciju nije sigurna (AE 2000, 287; M. Granino Cecere, 2000, 207-212). Epitet *Domitiana* X. legije bilježio se siglom "D" za razliku od epiteta Deciana koji se bilježio abrevijaturom "DEC" što se najbolje vidi na jednom natpisu iz Vindobone koji se datira u 249. godinu (CIL III, 4558; E. Ritterling, 1925, col. 1687).

13 M. Glavičić, 2002, 170.

14 F. Abbott – A. Johnson, 1926, 91. In the paper by Alka Domic Kunić and Ivan Radman-Livaja *cursus honorum* of Titus Flavius Agricola is treated as inversely starting from the legion tribunate (A. Domic Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 75).

15 Suet. Dom. 6, 2.

16 See: P. Holder, 1999, 237-250.

17 Suet. Dom. 23, 1; E. Ritterling, 1925, col. 1690.

18 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Her(culi) Sax(ano) Sex(tus) / Donnius / Vindex / (centurio) leg(ionis) / X G(eminiae) P(iae) F(idelis) D(omitiana) et / commilitones v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)* (CIL XIII, 7717). Restitution of the second inscription, in which Legio X Gemina also carries the title *Domitiana* from Nomentum in Latium is not certain (AE 2000, 287; M. Granino Cecere, 2000, 207-212). The epithet Legio X Domitian was recorded with the glyph "D" unlike the epithet of Decian which was recorded with the abbreviation "DEC" which is best seen on an inscription from Vindobon, and dates to the year 249 (CIL III, 4558; E. Ritterling, 1925, col. 1687).

Prvospomenuti salonitanski natpis Tita Flavija Agrikole vrlo je uredan i u cijelosti sačuvan. U precrtu natpisa u CIL-u nisu vidljivi tragovi postojanja sigle "D" nakon epiteta *pia fidelis* pa je time otklonjena mogućnost da je natpis nastao za vrijeme Domicijanove vladavine, a naknadno pretrpio osudu uspomene. Dakle, vrhunac karijere Tita Flavija Agrikole nije se nikako mogao dogoditi u Domicijanovo doba nego u neko vrijeme iza tog razdoblja. Ostale časti Tita Flavija Agrikole pomoći će nam malo preciznije definirati okvir za dataciju spomenika. Dužnost kuratora (*curator rei publicae*) koja je u osnovi predstavljala izravno miješanje centralne carske administracije u poslove lokalnih zajednica, nije bila poznata prije vremena Nerve,¹⁹ a dužnost dispunktora (revizora financijskog poslovanja), po naravi također dužnost kojom se centralna vlast miješa u poslove lokalne vlasti, poznata je isključivo u dalmatinskim i mauretanskim gradovima.²⁰ U Mauretaniji je ove dvije funkcije često istovremeno obnašala jedna osoba.²¹ Dužnost dispunktora, pored Ridera, u Dalmaciji javlja se još samo u Naroni.²² Dakle, analiza nam još jednom potvrđuje da ovaj natpis nikako ne bismo mogli datirati prije samog kraja 1. stoljeća, ujedno bi to bila donja granica od kada je *Rider* imao municipalni status.²³ Treba napomenuti da dužnosti kuratora i dispunktora nisu spadale u redovne magistrature tako da je bilo moguće da jedna osoba obavlja dužnost kuratora u više lokalnih zajednica, kao i da dužnost obnaša kroz duže vremensko razdoblje.²⁴

Drugi spomenik na kojem su spomenuti riderski magistrati kvinkvenalni duovir Kvint Rutilije Titijan i njegov sin kvinkvenalni duovir i princeps Kvint Rutilije Prokul do sada se u literaturi vodio kao nadgrobni cipus. Riječ je o nadgrobnoj ari kojoj nedostaje krunište:²⁵

*D(is) M(anibus) / Q(uinto) Rutilio / Q(uinti) f(ilio) Titiano / Ilvir(o) q(uin)q(uennali) / et / Q(uinto) Rutilio / Q(uinti) f(ilio) Proculo / Ilvir(o) q(uin)q(uennali) / filio / eius / principi municipii Ri/ditarum*²⁶

Ovaj tip nadgrobnog spomenika, prema Cambiju, u Saloni se kontinuirano izrađivao do sredine 2. stoljeća nakon čega izlazi iz upotrebe.²⁷ Na prednjoj strani are obično

more precisely define the framework for dating the monument. The duty of the curators (*curator rei publicae*) which basically constituted a direct interference from the central imperial administration in community affairs, was unknown before the time Nerva,¹⁹ whereas the duty of the dispunctor (auditor of business affairs), by nature also a duty by which the central government interfered in local government affairs, is known only in the Dalmatian and Numidian cities.²⁰ In Mauretania these two functions were often performed simultaneously by the one person.²¹ The duty of the dispunctor, besides that of Rider, appears in Dalmatia and only further in Naron.²² Thus, the analysis again confirms that this inscription can in no way be dated before the end of the first century, and that would also be the earliest time limit when Rider had municipal status.²³ It is also worth mentioning that the duties of curators and dispunctors did not fall into the regular magistrature, hence one person was able to perform the duty of curator in several local communities, and the duty was carried out over a longer period of time.²⁴

Another monument on which the Rider magistrates the quinquennial duumvir Quintus Rutilius Titianus and his son the quinquennial duumvir and princeps Quintus Rutilius Proculus has previously been noted in literature as a tombstone cippus. This is a tombstone ara (altar) with a missing cusp:²⁵

*D(is) M(anibus) / Q(uinto) Rutilio / Q(uinti) f(ilio) Titiano / Ilvir(o) q(uin)q(uennali) / et / Q(uinto) Rutilio / Q(uinti) f(ilio) Proculo / Ilvir(o) q(uin)q(uennali) / filio / eius / principi municipii Ri/ditarum*²⁶

This type of tombstone, according to Cambi, was continuously constructed in Salona until the middle of the second century after which its production ceased.²⁷ An inscription is usually found on the front section, and a display of erotes on the sides as is the case here. Cambi dates the ara to the mid-2nd century, whereas Glavičić dates it to the first half of the second century.²⁸ The inscription has a consecration to *Dis Manibus* which became common in the province of Dalmatia from the end of the

19 M. Glavičić, 2002, 39; E. Kornemann, 1901, col. 1806.

20 W. Liebenam, 1905, col. 1198-1199.

21 CIL VIII, 8396; CIL VIII, 9325.

22 CIL III, 8783.

23 Vrijedno je napomenuti kako Miroslav Glavičić u svojoj disertaciji natpis, temeljem općih epigrafsko-paleografskih karakteristika, datira u prvu polovicu 2. stoljeća (M. Glavičić, 2002, 170).

24 F. Abbott – A. Johnson, 1926, 91.

25 Da se radi o cipusu misle Duje Rendić Miočević (D. Rendić Miočević, 1989a, 853) i novije Alka Domić Kunić i Ivan Radman-Livaja (A. Domić Kunić – I. Radman-Livaja 2009, 72, bilj. 21). Nenad Cambi pravilno klasificira spomenik kao nadgrobnu aru (N. Cambi, 2002, 158, sl. 243).

26 CIL III, 2774.

27 N. Cambi, 2002, 158.

19 M. Glavičić, 2002, 39; E. Kornemann, 1901, col. 1806.

20 W. Liebenam, 1905, col. 1198-1199.

21 CIL VIII, 8396; CIL VIII, 9325.

22 CIL III, 8783.

23 It is worth mentioning that Miroslav Glavičić in his dissertation dates the inscription, based on general epigraphic-paleographic characteristics, as belonging to the 2nd century (M. Glavičić, 2002, 170).

24 F. Abbott – A. Johnson, 1926, 91.

25 The opinion that it is a cippus is also given by Duje Rendić Miočević (D. Rendić Miočević, 1989a, 853) and more recently Alka Domić Kunić and Ivan Radman-Livaja (A. Domić Kunić – I. Radman-Livaja 2009, 72, note 21). Nenad Cambi properly classifies the monument as a tombstone ara (N. Cambi, 2002, 158, fig. 243).

26 CIL III, 2774.

27 N. Cambi, 2002, 158.

28 N. Cambi, 2002, 158, fig. 243; M. Glavičić, 2002, 412.

bi se nalazio natpis, a na bočnim stranama prikazi erota kako je to i ovdje slučaj. Cambi aru datira u sredinu 2. stoljeća, a Glavičić u prvu polovinu 2. stoljeća.²⁸ Na natpisu je posveta *Dis Manibus* koja je ustaljena u provinciji Dalmaciji od kraja 1. stoljeća.²⁹ Autoru ovdje nije namjera obrazlagati titulu princepsa nego samo konstatirati da se ona legitimno javlja i kroz 2. stoljeće.³⁰ Prema svemu sudeći, aru Rutilijevaca nije moguće datirati prije početka 2. stoljeća što je relativno blisko dataciji spomenika Tita Flavija Agrikole.

Natpis dekuriona municipija u Rideru i vojnika XI. legije Aurelija Vera neki autori pokušavaju datirati u 1. stoljeće kako bi im poslužio kao dodatni argument za relativno rani, kladijevski municipalitet Ridera.³¹ Kako bismo natpis mogli proučiti *sine ira et studio* autor ovdje donosi restituciju:

[D(is)] M(anibus) / Aurelio / Vero dec(urioni) / municipi(i) / Rideri mil(iti) leg(ionis) / XI Cl(audiae) P(iae) F(idelis) milit(avit) / ann(os) XXV Aur[e]/li Varro et Can/dida parent(es)³²

Uočljiva je posveta *Dis Manibus* ustaljena u provinciji Dalmaciji od kraja 1. stoljeća.³³ Na natpisu je izostao i prenamen. Duje Rendić Miočević pokušao je navođenje XI. legije s epitetom *Claudia pia fidelis* uzeti kao dokaz da natpis treba datirati u razdoblje između 42. godine nakon Skribonijanove pobune i 69. godine kada je legija napustila provinciju Dalmaciju i otišla u Italiju u sastav Vespazijanove vojske tijekom građanskog rata.³⁴ Epitet *Claudia pia fidelis* u početnom razdoblju redovito se pokraćuje siglami C. P. F., a tek od Trajanovog doba javlja se pokraćivanje u obliku Cl. P. F., kako stoji na natpisu Aurelija Vera.³⁵ Kasnije završni dio epiteta *pia fidelis* najčešće otpada,³⁶ ali se i kroz 2. stoljeće može pojaviti cijeli epitet u formi Cl. P. F. što se dobro vidi na natpisu iz Durostorum u Meziji, gdje je XI. legija bila stalno stacionirana od otprilike 106. godine pa do kraja carstva.³⁷ Natpis je precizno datiran u 160. godinu.³⁸

Iz svega je vidljivo da natpis ridderskog dekuriona Aurelija Vera nikako ne može biti iz 1. stoljeća. Miroslav Glavičić u svojoj analizi ovaj natpis datira u kasni principat

first century.²⁹ My intention here is not to explain the title of princeps but only to conclude that it legitimately appears throughout the second century.³⁰ By all accounts, the ara of the Rutilii cannot be dated to a time before the start of the second century which is a relatively proximate dating of the monuments of Titus Flavius Agricola.

Some authors try to date the inscription of the decurio municipium in Rider and that of the soldier of Aurelius Verus' Legio XI to the first century in order to provide them with an additional argument for a relatively early Claudian municipium of Rider.³¹ In order to examine the inscription *sine ira et studio* the restitution is provided here:

[D(is)] M(anibus) / Aurelio / Vero dec(urioni) / municipi(i) / Rideri mil(iti) leg(ionis) / XI Cl(audiae) P(iae) F(idelis) milit(avit) / ann(os) XXV Aur[e]/li Varro et Can/dida parent(es)³²

The consecration *Dis Manibus* is noticeable which was well established since the end of the first century.³³ The praenomen is absent from the inscription. Duje Rendić Miočević has attempted to take the citing of Legio XI with the epithet *Claudia pia fidelis* as evidence that the inscription should be dated to the period between the year 42 after Scribonianus' rebellion and the year 69, when the legion left the province of Dalmatia and went to Italy as a composition of Vespasian's army during the civil war.³⁴ The epithet *Claudia pia fidelis* in the initial period is regularly abbreviated using the glyphs C. P. F., and only from the time of Trajan does the truncation occur in the form of Cl. P. F., as stated in the inscription of Aurelius Verus.³⁵ Later, the final part of the epithet *pia fidelis* is most often discarded,³⁶ but also throughout the second century the entire epithet may appear in the form of Cl. P. F. which is clearly evident in the inscription from Durostorum in Moesia, where Legio XI was stationed permanently from about 106 until the end of the empire.³⁷ The inscription is precisely dated to the year 160.³⁸

From all that has been said, it is evident that the inscription of the Rider decurio Aurelius Verus cannot be from the first century. Miroslav Glavičić in his analysis of the inscription dates it back to the late Principate in the

28 N. Cambi, 2002, 158, sl. 243; M. Glavičić, 2002, 412.

29 G. Alföldy, 1969, 34.

30 M. Glavičić, 2002, 572.

31 D. Rendić Miočević, 1989a, 856-857. Njegove teze ponavljaju Alka Domic Kunić i Ivan Radman-Livaja (A. Domic Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 74-75).

32 CIL III, 12815a.

33 G. Alföldy, 1969, 34.

34 D. Rendić Miočević, 1989a, 856-857.

35 E. Ritterling, 1925, col. 1705.

36 E. Ritterling, 1925, col. 1705.

37 E. Ritterling, 1925, col. 1690.

38 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / vet(erani) leg(ionis) X[II] Cl(audiae) / P(iae) F(idelis) missi IIII / co(n)s(ulatu) qui milita(re) / coeper(unt) Commodo et Pom(pei)ano et L(ucio) Aelio II co(n)s(ulibus) / et Nigro et Cama(ri)no Imperatore Anto(n)io II missi ab M(arco) Aurelio / Antonino et L(ucio) Aur(elio) Vero / Augustis sub Servi(lio) o Fabiano / leg(ato) Aug(ust)or(um) pr(o) / pr(aetore) et Cornelio Plotiano / leg(ato)* (AE 1925, 109).

29 G. Alföldy, 1969, 34.

30 M. Glavičić, 2002, 572.

31 D. Rendić Miočević, 1989a, 856-857. His hypotheses are repeated by Alka Domic Kunić and Ivan Radman-Livaja (A. Domic Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 74-75).

32 CIL III, 12815a.

33 G. Alföldy, 1969, 34.

34 D. Rendić Miočević, 1989a, 856-857.

35 E. Ritterling, 1925, col. 1705.

36 E. Ritterling, 1925, col. 1705.

37 E. Ritterling, 1925, col. 1690.

38 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / vet(erani) leg(ionis) X[II] Cl(audiae) / P(iae) F(idelis) missi IIII / co(n)s(ulatu) qui milita(re) / coeper(unt) Commodo et Pom(pei)ano et L(ucio) Aelio II co(n)s(ulibus) / et Nigro et Cama(ri)no Imperatore Anto(n)io II missi ab M(arco) Aurelio / Antonino et L(ucio) Aur(elio) Vero / Augustis sub Servi(lio) o Fabiano / leg(ato) Aug(ust)or(um) pr(o) / pr(aetore) et Cornelio Plotiano / leg(ato)* (AE 1925, 109).

Slika 3. Preslik natpisa s posvetom *Veneri Victrici* (CIL III 2770).
Figure 3. A copy of the inscription with the consecration to Venus
Victrix (CIL III 2770).

u 2. stoljeće. Autor je suglasan s objašnjenjem Glavičića koji pretpostavlja da se Aurelije Ver, nakon vojničke službe, vratio u svoj rodni kraj, postao vijećnik u Rideru i kasnije se nastanio na obiteljskom posjedu u salonitanskom ageru gdje je natpis nađen (Jesenice u Poljicima).³⁹ Na natpisu bi sukladno tome *cursus honorum* Aurelija Vera bio iskazan inverzno. Moguće je da je obitelj Aurelija Vera rimsko građansko pravo dobila za vrijeme Marka Aurelija.

Ovdje se valja osvrnuti i na jedan natpis nađen u Danilu koji je u literaturi prošao gotovo nezapaženo, a donosi potencijalno značajne podatke o municipalitetu Ridera:

*Veneri / Victrici / Part(h)icae / Aug(usti) sac(rum) / in
memoriam / Antoniae / Dec(imi) fil(iae) Paulae / Dec(imus)
Antonius / Proculus decur(io) / Salon(ae) et Coponia /
parentes / I(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum)*⁴⁰ (Sl. 3)

Na natpisu čitamo kako je gradsko vijeće nekog neimenovanog grada dopustilo postaviti spomenik *Veneri Victrici* na sjećanje Antonije Paule, kćeri Decima Antonija Prokula dekuriona Salone. S obzirom na mjesto nalaza, jasno je da se radi o odluci gradskog vijeća municipija u Rideru. Alföldy drži da se posveta *Veneri Victrici Parthicae* može povezati s Trajanovim ratom s Partima koji je započeo krajem 113. godine.⁴¹ Suprotno mišljenje zastupa Michael Speidel koji drži kako se na civilnim spomenicima kakav je ovaj iz Danila ovakva posveta ne može očekivati već se radi o posveti *Veneri Partskoj* (iranska Anahita) čiji se kult iz Male Azije nije raširio na zapad carstva, ali je mogao doći posredstvom nekog Parćanina u Dalmaciju ili nekog stanovnika Dalmacije koji je imao religijsko iskustvo u Partiji.⁴² Spomenik koji svojoj kćerki Pauli postavljaju roditelji, otac Decim Antonije Prokul i majka Koponija, odobren je odlukom gradskog vijeća Ridera pa on ima karakter javnog spomenika i službene religijske potvrde. Moguća posveta *Veneri Partskoj*, kako to misli Speidel, značila bi službeno uvođenje njenog kulta na zapad carstva što do sada nije arheološki potvrđeno. Posveta *Veneri Victrici Parthicae* iz Danila jedinstvena je u grčko-rimskom svijetu, pa će ovo pitanje i dalje izazivati određenu znanstvenu polemiku. Treba napomenuti da temeljem općih epigrafsko-paleografskih karakteristika, Glavičić natpis

V E N E R I
V I C T R I C I
P A R T I C A E
A V G • S A C
5 I N M E M O R I A M
A N T O N I A E
D E C • F • P A V L A E
D E C • A N T O N I V S
P R O C V L V S • D E C V R
10 S A L O N • E T • C O P O N I A
P A R E N T E S
L • D • D • D

second century. I agree with the explanation by Glavičić which assumes that Aurelius Verus, after completing military service returned to his hometown, where he became a councillor in Rider and later settled on the family property in the Salona ager where the inscription was found (Jesenice in Poljice).³⁹ The inscription, in accordance with that *cursus honorum* of Aurelius Verus, would have been shown inverted. It is possible that the family of Aurelius Verus received Roman citizenship during the reign of Marcus Aurelius.

I will draw attention to one inscription found in Danilo that almost passed unnoticed in the literature, but provides potentially significant information about the municipality of Rider:

*Veneri / Victrici / Part(h)icae / Aug(usti) sac(rum) / in me-
moriam / Antoniae / Dec(imi) fil(iae) Paulae / Dec(imus) An-
tonius / Proculus decur(io) / Salon(ae) et Coponia / parentes /
I(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum)*⁴⁰ (Fig. 3)

We read in the inscription that the city council of an unnamed town approved the raising of a monument to the memory of *Venus Victrix* in memory of Antonia Paula daughter of Decimus Antonius Proculus, a decurio of Salona. Given the location of the findings, clearly it was a decision of the

39 M. Glavičić, 2002, 414.

40 CIL III, 2770.

41 G. Alföldy, 1968, col. 1212. O prijašnjim konfliktima Rimljana s Partima i Trajanovoj kampanji vidi: J. Bennett, 1997, 186-207.

42 M. Speidel, 1984, 2234-2235.

39 M. Glavičić, 2002, 414.

40 CIL III, 2770.

datira u rani principat u prvu polovinu 2. stoljeća.⁴³ Prihvaćajući argumentaciju Alföldyja, autor ovog teksta drži da ovaj natpis od svih do sada predočenih dokaza najviše govori u prilog flavijevske konstitucije Ridera.

Kad govorimo o osobama s gentilicijem *Claudius* u Rideru, moramo imati na umu da se radi o svega tri osobe s gentilicijem *Claudius* na dva natpisa.⁴⁴ One su civitet mogle steći izravno od cara,⁴⁵ a ne samo nakon obnašanja lokalne magistrature. Mišljenje da bi Rider bio Klaudijev municipij dovodi u pitanje prisustvo vojnika VII. legije čije je odjeljenje u Rideru najvjerojatnije bilo postavljeno za kontrolu peregrinskog stanovništva i prometnice koja je iz smjera Skardone išla u Salonu:

*Q(uito) Petro/nio Vale/nti militiav(it) / leg(ione) VII C(laudia) P(ia) F(idelis) / h(ic) s(itus) e(st)*⁴⁶

Epitet *Claudia pia fidelis* VII. legija je dobila nakon 42. godine za vjernost caru tijekom Skribonijanove pobune. Prema tome, natpis govori o vojniku u aktivnoj službi, nakon 42. godine, dok je legija još u provinciji Dalmaciji. Osim toga, pozivajući se na jedan natpis iz Danila Gornjeg, Alföldy drži vjerojatnim da je *Rider* u ranoj fazi rimske vladavine bio na administrativno-organizacijskoj razini vikusa.⁴⁷ Dojam nesigurnosti u pogledu najranije povijesti Ridera pojačava šutnja izvora: kod Plinija i Ptolomeja nema spomena Rideru.⁴⁸ Analiza postojeće natpisne građe pokazuje da je *Rider* početkom 2. stoljeća već imao municipalni status. Ukoliko *Rider* municipalitet nije stekao za vrijeme Flavijevaca, kako misli većina autora koja piše o tome pitanju, ostaje nam samo mogućnost da ga je stekao za vrijeme Hadrijana kada je zabilježena politika šire dodjele municipalnih prava zajednicama u unutrašnjosti provincije Dalmacije. Razina municipaliteta Ridera najvjerojatnije je bila iskazana pravom *ius Latium*.⁴⁹ Velika količina natpisne građe sa spomenom stanovnika Ridera s domaćim, peregrinskim imenima ne pruža nam odgovor na pitanje koliko ih uistinu ima status peregrina, a koliko ih posjeduje latinsko pravo. Za produblivanje znanja

city council in the Rider municipality. Alföldy holds that the consecration to *Venus Victrix Parthicae* can be associated with Trajan's war against the Parthians, which started at the end of year 113.⁴¹ An opposing opinion is given by Michael Speidel, who thinks that the civil monuments such as the one from Danilo cannot be expected to contain the consecration but that it is actually a consecration to *Venus Parthica* (Iranian Anahita) whose cult from Asia Minor did not spread to the west of the empire, but could have arrived with the help of Parthian to Dalmatia or an inhabitant of Dalmatia who had a religious experience in Parthia.⁴² The monument that was left to the daughter Paula was erected by her parents father Decimus Antonius Proculus and mother Coponia was approved by a decision of the Rider city council, hence it has the character of an official monument and public religious approval. The possible consecration to *Venus Parthica*, in the opinion of Speidel, would mean officially introducing its cult to the west of the empire which has so far not been archaeologically verified. The consecration to *Veneri Victrici Parthicae* from Danilo is unique in the Greco-Roman world, hence this question will continue to stir certain controversy in the scientific community. It should be noted that based on general epigraphically-palaeographic characteristics, Glavičić dates the inscription back to the early Principate in the first half of the second century.⁴³ Having accepted Alföldy's arguments, this inscription with respect to all previous evidence presented so far testifies the most to the Flavian Constitution of Rider.

When we talk about people with the nomen gentilicium *Claudius* in Rider, we must keep in mind that this involves only three people with the nomen gentilicium *Claudius* on two inscriptions.⁴⁴ They could have gained citizenship directly from the emperor,⁴⁵ and not only after fulfilling the role of the local magistrate. The opinion that Rider was *Claudius'* municipium brings into question the presence of soldiers from Legio VII whose establishment in Rider was probably to control the Peregrine population and the roadways that ran from the direction of Skardona to Salona:

*Q(uito) Petro/nio Vale/nti militiav(it) / leg(ione) VII C(laudia) P(ia) F(idelis) / h(ic) s(itus) e(st)*⁴⁶

43 M. Glavičić, 2002, 413.

44 CIL III, 2776; ILJug 2, 791. Upravo na natpisu CIL III, 2776 spominje se neki *princeps* (ime mu se nije sačuvalo) koji je umro u 22. godini, a spomenik mu postavlja ženska osoba s rimskim civitetom *Claudia Tiberi f.* koja je vjerojatno s njim u izravnoj rodbinskoj vezi.

45 Kao što je civitet stekao prepozit i princeps Japoda na natpisu s vrela Privilice kraj Bihaća: *[T(itus) F]lavius / [---]ditanus / [civ(itate?) d]Jon(atus) ab / [Imp(eratore)] Vespasiano / Ca[el]sare Aug(usto) / pra[e]positu[s] / et p[ri]nceps[s] / lapo[d]um / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]* (CIL III, 14324).

46 CIL III, 2772; G. Alföldy, 1968, col. 1211-1212; M. Zaninović, 1998, 125.

47 *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / APLVDV[...]/ S PATR[...]/ DON[...]/ NI filiu[s] / [ex] mag[ist]ro / pub[lic]e* [---] (CIL III, 6410=9865; G. Alföldy 1968, col. 1211). Restitucija treće i četvrte brazde natpisa je otežana.

48 Vidi o tome: G. Alföldy 1968, col. 1211. Literarne izvore ipak treba ponekad uzeti s izvjesnom dozom opreza.

49 Još je Mommsenu bilo jasno da Rider nije municipium civium Romanorum već municipij latinskog prava (CIL III, p. 363). Koju vrstu latinskog prava ima municipij Rider (*minus Latium* ili *maius Latium*) zahtijeva posebnu raspravu i podrobnu epigrafsku analizu natpisa riderskih dekuriona i magistrata s obzirom na njihov civilni status.

41 G. Alföldy, 1968, col. 1212. On previous conflicts between the Romans and the Parthians and Trajan's company see: J. Bennett, 1997, 186-207.

42 M. Speidel, 1984, 2234-2235.

43 M. Glavičić, 2002, 413.

44 CIL III, 2776; ILJug 2, 791. Actually the inscription CIL III, 2776 mentions a certain *princeps* (his name was not preserved) who had died in the year 22, whereas monument was erected to him by a woman with Roman citizenship *Claudia Tiberi f.* who was probably a direct relative to him.

45 In the same way that the praepositus and princeps of Iapodes acquired citizenship on the inscription of the Privilice spring near Bihać: *[T(itus) F]lavius / [---]ditanus / [civ(itate?) d]Jon(atus) ab / [Imp(eratore)] Vespasiano / Ca[el]sare Aug(usto) / pra[e]positu[s] / et p[ri]nceps[s] / lapo[d]um / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]* (CIL III, 14324).

46 CIL III, 2772; G. Alföldy, 1968, col. 1211-1212; M. Zaninović, 1998, 125.

o Rideru potrebno je provesti sustavna arheološka istraživanja na prostoru Danila Gornjeg, prije svega nedestruktivnim metodama kako bi se prethodno pokušala utvrditi točna lokacija centra municipija, urbani raster i pozicija osnovnih javnih upravnih i kulturnih sadržaja. Sve to danas nam je posve nepoznato, a nove spoznaje dolaze isključivo sretnim nalazima mještana sela Danila Gornjeg.⁵⁰

Epigrafička evidencija dostatna je za tvrdnju da *Rider* posjeduje municipalni status u prvoj polovici 2. stoljeća. Nema dokaza da bi taj status *Rider* mogao postići prije flavijevskog razdoblja. Hadrijanovo doba predstavlja najkasnije moguće vrijeme u kojem je *Rider* stekao municipalni status.

The epithet *Claudia pia fidelis* of Legio VII was awarded after 42 years of loyalty to the emperor during Scribonianus' rebellion. Thus, the inscription speaks of a soldier on active duty, after the year 42, while the legion is still in the province of Dalmatia. In addition, in referring to an inscription from Danilo Gornje, Alföldy holds probable that Rider in the early stage of Roman rule was the administrative organizational level of a vicus.⁴⁷ An impression of uncertainty about the earliest history of Rider is increased by the silence of sources: Pliny and Ptolemy do not mention Rider.⁴⁸ Analysis of the existing inscription material shows that Rider at the beginning of the second century already had municipal status. If *Rider* had not acquired municipality during the Flavian period, as is the opinion of most of the authors who have written on this matter, we are left with the possibility that it was acquired during the reign of Hadrian when a policy of more widely awarding municipal rights to communities in the interior of the province of Dalmatia was noted. The level of Rider's municipality was expressed with the legal right *ius Latium*.⁴⁹ A large amount of inscription material mentioning the inhabitants of Rider possessing local peregrine names does not provide us with the answer to the question as to how many of them really have the peregrine status, and how many of them possess a Latin right. A deeper knowledge of Rider requires systematic archaeological excavation of the area of the Danilo Gornje, primarily using non-destructive methods in order to first attempt to determine the exact location of the municipium's centre, the urban grid and the position of basic public administrative and cultic facilities. All this is still today completely unknown to us, with new insights arriving only due to the fortunate discoveries by the inhabitants of the Danilo Gornje settlement.⁵⁰

Epigraphic evidence is sufficient to claim that *Rider* had municipal status in the first half of the second century. There is no evidence that *Rider* could have acquire this status before the Flavian period. The Hadrian era represents the latest possible time when Rider acquired municipal status.

50 Valja naglasiti da su člankom Alke Domić Kunić i Ivana Radman-Livaje, po mišljenju autora, konačno ispravno interpretirani dosadašnji nalazi na lokalitetu Šematorij u Danilu Gornjem na prostoru današnjeg groblja kod crkve sv. Danijela koji predstavlja nekropolu municipija u Rideru, gdje je zabilježeno kontinuirano ukopavanje do današnjih dana (A. Domić Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 77-78).

47 *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / APLVDV[...]/ S PATR[...]/ DON[...]/INI filiu[s] / [ex] magi[st]ro / pub(lice) [---]* (CIL III, 6410=9865; G. Alföldy 1968, col. 1211).

Restitution of the third and fourth row of inscription is difficult.

48 Refer to: G. Alföldy 1968, col. 1211. Literary sources nonetheless should be taken with a certain dose of caution.

49 To Mommsen it was clear that Rider was not a *municipium civium Romanorum* but a municipium of Latin right (CIL III, p. 363). The type of Latin right the Rider municipium had (*minus Latium* or *maius Latium*) demands a particular discussion and detailed epigraphic analysis of the inscription of Rider decurions and magistrates with regards to their civil status.

50 I must emphasize that the paper by Alka Domić Kunić and Ivan Radman-Livaja, in my opinion, has finally properly interpreted today's findings at the Šematorij site in Danilo Gornje in the area of today's cemetery beside the Church of St. Daniel, which is a municipium necropolis in Rider, where continual burials have been recorded to this day (A. Domić Kunić – I. Radman-Livaja, 2009, 77-78).

Kratice / Abbreviations:

AE - *L'Année épigraphique*, Paris.

ANRW – *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin – New York

CIL - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin

EDH - *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, Research Center of the Heidelberg

Academy of Sciences, <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/>

edh (posjet / accessed 12 Aug 2011).

ILJug – *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMIII et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana

PWRE - *Paulys Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*

ZPE - *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*

Izvori / Sources:

Suet., *Dom.*

Caii Svetoni Tranquilli, *De vita Caesarum*, Lipsiae 1907.

Literatura / Bibliography

Abbott, F. – Johnson A., 1926 – *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton, 1926.

Alföldy, G., 1965 – *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965.

Alföldy, G., 1968 – "Rider", *PWRE*, Supp. Band XI, Stuttgart, 1968, col. 1207-1214.

Alföldy, G., 1969 – *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969.

Cambi, N., 2002 – *Antika*, Zagreb, 2002.

Bennett, J., 1997 – *Trajan. Optimus Princeps*, London-New York, 1997.

Glavičić, M., 2002 – *Gradski dužnosnici na natpisima obalnog područja rimske provincije Dalmacije* (doktorska disertacija), Zadar, 2002.

Granino Cecere, M., 2000 – La legio X Gemina e la rivolta di L. Antonius Saturninus, *ZPE*, 131, Bonn, 2000, 207-212.

Holder, P., 1999. – *Exercitus pius fidelis: The Army of Germania Inferior in ad 89*, *ZPE*, 128, Bonn, 1999, 237-250.

Kornemann, E., 1901 – *Curatores*, *PWRE*, IV/2, Stuttgart, 1901, col. 1774-1813.

Liebenam, W., 1905 – *Dispunctor*, *PWRE*, V/1-2, Stuttgart, 1905, col. 1198-1199.

Rendić Miočević, D., 1989a – *Princeps municipi Riditarum, Iliri i antički svijet*, Split, 1989.

Rendić Miočević, D., 1989b – *Dissertationes Reditinae, Iliri i antički svijet*, Split, 1989.

Ritterling, E., 1925 – *Legio*, *PWRE*, XII/2, col. 1678-1705, Stuttgart, 1925.

Speidel, M., 1984 – *Venus Victrix, Roman and Oriental*, *ANRW*, II.17.4, 1984, 2225-2238.

Domić Kunić A. – Radman-Livaja I., 2009 – *Urna iz Danila u kontekstu društvene elite municipija Ridera, Arheološki radovi i rasprave*, 16, Zagreb, 2009, 67-106.

Suić, M., 1976 – *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.

Wilkes, J., 1969 – *Dalmatia*, London, 1969.

Zaninović, M., 1998 – *Scardona i Rider – flavijejske fundacije, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 19, Zagreb, 1998, 123-129.